

Una intervenció d'Arnau de Vilanova en les controvèrsies teològiques amb els jueus*

Discurs llegit el 23 d'abril de 1945
en la XV Festa Anual de l'Institut

JOAQUIM CARRERAS I ARTAU
Membre de la Secció de Ciències

Altra volta, en seguiment d'un ritu civil suara restaurat, l'Institut d'Estudis Catalans celebra la seva festa anual sota el patronatge del cavaller Sant Jordi i convida a prendre-hi part a nombre d'amics, que en la present hivernada —ai las!, massa llarga— comparteixen la fidelitat a la llengua pairal i la voluntat de cultura del nostre poble. I, semblantment a com en les festes de família el més petit sol ésser l'encarregat d'adreçar les felicitacions als qui hi són presents, així enguany m'ha correspost a mi, que *só* el darrer nouvingut —darrer en el temps i en els mereixements— dins d'aquesta Corporació, testimoniar davant de vosaltres la fe i l'amor amb què perseverem en el camí emprès. Avui, a més, ens esperonen el pressentiment d'un pròxim retorn a la nostra llibertat d'acció i el convenciment que des de l'albada dels temps nous que s'acosten, l'Institut es veurà abocat a tasques feixugues i urgents de recobrament cultural.

* Inèdit.

En l'entretant, bo serà de reprendre, cadascú en la mesura de les pròpies possibilitats i a to amb les circumstàncies, tradicions de treball suspeses en mants ordres. Així, l'ocasió de la present solemnitat em decidí a ressuscitar una línia d'estudis abans esponerosa, en la qual jo fiu les primeres armes dins l'àrea de la investigació catalana. Us parlaré de n'Arnau de Vilanova, figura pròcer del nostre segle XIII, si menys genial que en Ramon Llull, semblantment empès per un anhel d'universalitat, que el dugué així mateix a intervenir en els greus problemes espirituals del seu temps. Però jo sento ara al cor la punyida de saber-me gairebé sol en aquesta represa dels estudis arnaldians, car en l'interval han desaparegut d'entre els vivents els mestres il·lustres de qui jo rebí guiatge. El record se me'n va vers el gran catalanòfil que fou el professor Heinrich Finke, l'eminent investigador de la cultura medieval, mort a Friburg a les darreries del 1938, el qual en els seus *Aus den Tagen Bonifaz VIII*, ens donà un tast saborós dels textos llatins de n'Arnau. I penso amb recança en l'excel·lent amic —meu i de molts de vosaltres— P. Martí de Barcelona, el caputxí abrandat d'amor a Déu i a Catalunya, caigut el 1936 víctima de la vesània revolucionària, a qui devem un bon aplec de documents arnaldians. I evoco, sobretot, amb enyor, el meu iniciador en l'arnaldisme, el professor Ramon d'Alòs-Moner, diligent secretari general que fou d'aquesta Corporació, abatut de falconada traïdora el 1939, consciencios recercador de la producció literària de n'Arnau en la llengua vernacle, que reeixí a divulgar, fressant el camí a la seva compilació en un sol volum, avui en gestació.

Sigui'm lícit d'afegir, als noms dels tres arnaldistes traspassats en els anys de la nostra guerra civil, el d'un gran castellà quelcom anterior, que fou amantíssim de les lletres catalanes i, si visqués, no desdiria de compartir el goig d'aquesta festa, malgrat que una propaganda malintencionada en deformi ara la fesomia. He al·ludit don Marcelino Menéndez y Pelayo, el qual en la seva extrema juvenesa, fa just seixanta-sis anys, ens revelà en una magnífica monografia un aspecte, caigut llavors en total oblit, de n'Arnau de Vilanova, ço és, el de la seva actuació teològica, que transcorregué paral·lela, però gairebé sense punt de contacte, amb el seu altre aspecte més conegut de metge i científic. Cert que Menéndez y Pelayo desenfocà a gratient la figura per afilerar-la en la sèrie dels seus *Heterodoxos*, que publicà l'any següent. Lluny de mi el propòsit de vindicar n'Arnau de la màcula d'heterodòxia; doctors ha tingut i té l'Església bastants a pronunciar-ne el fall oportú. Però, a sis segles i mig de distància, les heretgies de n'Arnau ens són innòcues i al pur historiador no han de torbar-li la visió d'altres caires interessants en la seva activitat teològica, com són, per exemple, els de reformador polític, profeta visionari, capdavanter dels anomenats *espirituals* i promotor del beguinatge. Algun d'aquests caires ha estat exposat de mà mestra pel professor Paul Diepgen, altre gran arnaldista contemporani a qui tampoc no sabia estar de referir-me.

No creguéssiu esgotat, pel que acabo de dir-vos, el coneixement de n'Arnau. En resten, ben al contrari, diverses facetes en la penombra; i en especial, l'estudi de la seva ideologia està, com qui diu, per encetar. Cabalment, jo em proposo d'examinar, aquesta vetlla, una

actuació de n'Arnau fins ara no tractada —que jo sàpiga— pels investigadors, és a saber, la intervenció que prengué en les polèmiques religioses amb els jueus hagudes a Barcelona en la segona meitat del segle XIII, de la qual ens ha romàs un clar testimoni en el seu escrit inèdit, en llatí, titulat *Al·locució sobre la significació del nom Tetràgrammaton tant en la llengua hebrea com en la llatina i per a declaració del misteri de la Trinitat amb raons i senyals evidents*. En aquest escrit n'Arnau precisa la seva actitud enfront d'una de les dues cultures orientals llavors influents a la nostra terra. Fins ara coneixíem a bastament el seu franc arabisme, que el menà a aprendre l'àrab, a traduir-ne al llatí un cert nombre d'obres i a assimilar-ne doctrinalment moltes més; per mitjà de n'Arnau, com és sabut, la medicina aràbiga envaí Europa. Restava, però, enigmàtica la seva posició respecte a la cultura jueva, el contingut de la qual era, no mèdic i científic, sinó predominantment teològic. El tractat susdit permet, com veurem, desxifrar l'enigma.

L'*Al·locució sobre el Tetràgrammaton* fou dedicada al dominic fra Pere Puget i enllestida al castell de Meüillon el 20 de juliol de 1292. Qui fos el destinatari, no he reeixit a saber-ho; en canvi, el lloc i data de composició de l'opuscle ens orienten tot seguit sobre la seva gènesi. El castell de Meüillon era la llar pairal dels barons de Meüillon i estava situat a la diòcesi de Gap, en el Delfinat. En 1292 pertanyia a Ramon de Meüillon,¹ membre il·lustre de l'orde de Predicadors, un temps bisbe de Gap i llavors arquebisbe d'Embrun, a qui pel seu valer intel·lectual i pels seus dots polítics havien estat confiades delicades missions. En compliment d'una d'elles, que el papa li encomanà prop del rei d'Aragó, estigué a Barcelona pels volts del 1288, on n'Arnau pogué conèixer-lo. Els frares de Santa Caterina, amb els quals Ramon de Meüillon entaulà de segur bona amistat —qui sap si el convent li donà estatge!—, devien ésser els mitjancers, llavors o més tard, de la relació personal entre ambdós. L'*Al·locució sobre el Tetràgrammaton* és, doncs, una obra teològica primicera de n'Arnau, escrita en els temps de màxim fervor pels seus mestres dominics, que li havien ensenyat les llengües orientals i la teologia, amb el designi de contribuir a llur croada per la fe del Crist prop dels pobles incrèduls: «empunyada fortament l'espasa de la paraula de Déu pels valents predicadors en varietat de llengües i de pobles», segons frase del mateix Arnau.

Ramon de Penyaforat fou el principal organitzador d'aquesta croada cultural, planejada inicialment de cara als pobles mahometans, per tal de coronar amb unes altres armes —les armes espirituals— i uns altres lluitadors —els frares missioners— les conquestes guerreres del rei Jaume I. Per la seva iniciativa fou fundat a Tunis un *studium arabicum*, que es nodrí amb dominics catalans;² el 1250 hi fou enviat Ramon Martí, natural de Subirats, prop de

1. Sobre aquest personatge, vegeu la *Historie littéraire de la France*, xx, pàg. 252-266.

2. Sobre la fundació dels estudis aràbics i del *studium hebraicum* de Barcelona, vegeu l'estudi d'A. BERTHIER, «Un Maître orientaliste du XIIIe siècle: Ramon Martí, O. P.», *Archivum Fratrum Praedicatorum*, Roma, 1936, pàg. 267-311.

Vilafranca, qui es féu remarcar ben aviat pel seu profund coneixement de les llengües i de les cultures aràbiga i hebrea. Un centre semblant fou obert pel mateix temps, o poc després, a Múrcia. El capítol general de l'Orde, celebrat a Valenciennes el 1259, recomanà la fundació d'un altre estudi aràbic a Barcelona; i en aquesta recomanació cal veure l'origen del col·legi de llengües orientals que existí certament a la nostra ciutat en el darrer quart de segle XIII. És probable —Berthier ho dóna com un fet segur— que en ell aprengué l'àrab n'Arnau de Vilanova. El col·legi barceloní oferí, però, una novetat, urgida —com veurem— per les exigències culturals del moment: a més de l'estudi aràbic hi funcionà un estudi hebraic. El capítol provincial d'Estella del 1281 el menciona taxativament en ocasió de destinar-hi alguns frares en qualitat d'estudiants i d'assignar-hi per lector a fra Ramon Martí, el qual, tres anys abans, havia acabat a Barcelona el seu famós *Pugio fidei adversus judaeos*, l'obra mestra de l'apologètica antijudaica medieval. Fra Ramon Martí regentà la càtedra d'hebreu almenys fins el 1285, i el seu mestratge sembla coincidir amb el període de màxim esplendor del col·legi oriental de Barcelona. En aquest col·legi i en aquest període degué ésser realitzada la versió hebrea d'un opuscle d'en Ramon Llull sobre la Trinitat, que els marçmessors de n'Arnau de Vilanova trobaren a la seva llibreria en dreçar-ne l'inventari.³ Però els estudis orientals de Barcelona, com el col·legi lul·lià de Miramar a Mallorca, no es limitaren a un mer conreu dels idiomes; ans bé aquest ensenyament fou emprat amb caràcter instrumental al servei de la finalitat apologeticoreligiosa que n'havia inspirat la fundació. Als joves estudiants, per a capacitar-los llur futura missió, els eren oferts abundosos coneixements sobre la cultura oriental respectiva, especialment sobre els seus llibres tinguts per sagrats i la literatura teològica. A la càtedra hebraica de fra Ramon Martí, pel que podem avui col·legir-ne, hi eren manejats la Tora, la Mishna, els llibres històrics i profètics de l'Antic Testament, el Talmud i la Càbala, i a més un crescut nombre d'obres rabíniques en llur idioma original.

A l'estudi oriental de Barcelona, i per obra de fra Ramon Martí, n'Arnau de Vilanova aprengué la llengua hebrea i fou també ensinistrat —hem de creure— en el coneixement dels llibres bíblics, així com de la literatura talmúdica i rabínica. N'Arnau fa menció d'aquell aprenentatge al començ de la seva *Al·locució sobre el Tétragràmmaton*: «Sovint», diu, «he desitjat, estimadíssim Pare, que la llavor de la llengua hebrea, sembrada en el jardí del meu cor per l'ensenyament zelós de fra Ramon Martí, aprofités per a la salvació eterna, no a mi solament, sinó àdhuc a la resta dels fidels...».⁴ A l'altra iniciació, literària i apologètica, al·ludeix n'Arnau en l'elogi del *Pugio fidei*, amb què continua el paràgraf transcrit:

3. J. CARRERAS I ARTAU, «La llibreria d'Arnau de Vilanova», *Miscel·lània Finke*, Barcelona, 1935, pàg. 69.

4. «Pluries affectavi, karissime pater, ut semen illud hebraice lingue, quod zelus religionis fratris R. Martini seminavit in ortulo cordis mei, prodesset non michi solum, sed ceteris etiam fidelibus ad salutem eternam...»

...i, en rumiar moltes vegades com el coneixement d'aqueixa llengua poguéu aportar fruits d'edificació catòlica a la comunitat dels fidels, il·luminant i enfortint la pensa dels creients en la fe de les veritats que el text evangèlic proposa, compreguéu com ens ho ensenya i manifesta a bastament aquell llibre gloriós que crec fermament escrit segons inspiració divina per ministeri i esforç del susdit baró, perquè conté molts i clars testimonis de la veritat dels articles de la nostra fe, que romangueren fins ara latents en els llibres hebraics...⁵

N'Arnau de Vilanova vol ara seguir les petjades del qui fou el seu mestre, no a igual nivell o —com diu ell mateix en bella imatge— en qualitat de segador que dalla les messes i les lliga en manípuls, sinó modestament a tall de marrec espigoler que repassa el camp i cull qualche espiga solta per afegir-la a les garbes. Això és, en efecte, l'*Al·locució sobre el Tetràgrammaton*: una petita mostra d'un conreu extensíssim en el camp de l'apologètica contra els jueus.

L'assumpte d'aquesta obra es contrau a escorcollar la significació d'un sol mot, el *tetràgrammaton*, que amb tanta freqüència apareix en el text original de l'Antic Testament. El *tetràgrammaton*⁶ és el nom especial de Déu entre els hebreus, i n'és reputat el més propi, perquè, a diferència dels altres noms que li són aplicats, expressa la seva mateixa essència. La denominació de *tetràgrammaton* prové de la circumstància de constar de quatre lletres: יהוה, que es llegeix *Javé*; aquesta lectura, avui corrent, és, però, imperfecta, perquè exigeix que hi siguin afegits sons vocals; caldria, en rigor, transcriure el mot per *Jhvh*. A punt de llançar-se al seu treball d'hermenèutica escripturística, n'Arnau estableix un principi, que és bàsic en l'*Al·locució sobre el Tetràgrammaton*, com ho és també, pel que diu, en el *De semine scripturarum*, altre escrit arnaldia lleugerament anterior a l'*Al·locució* i que hi és emparentat, sembla, quant al tema i als procediments. Segons aqueix principi, qualsevol mot de l'Escriptura, i àdhuc qualsevol dels seus elements, com són ara les lletres i els altres signes complementaris, enclou una significació espiritual. En les obres divines res no és ociós; i el text sagrat, així l'Antic com el Nou Testament, és una obra autèntica i especial de Déu, que l'ha dictada per a instrucció dels fidels. Els seus signes visibles són oferts al sentit humà, per tal que la ment en copsi les veritats invisibles que hi són contingudes. Cada paraula i cada lletra de l'Escriptura participa de la intenció final amb què el seu Autor sapientíssim l'ha comunicada.

Per esprémer el sentit ocult del *tetràgrammaton*, n'Arnau emprà un procediment insospitat, el qual fa derivar del susdit principi i consisteix en una anàlisi gràfica i gramatical de

5. «Cogitans vero sepius qualiter noticia lingue huius posset fidelium cetui fructum edificationis catholice parere illuminando et roborando mentes credentium erga fidem eorum que predicat evangelica lectio, comperi quam sufficienter id doceat et ostendat illud gloriosum opus quod credo firmiter editum divino spiramine per ministerium et laborem predicti viri, quia continet multa et clara testimonia pro articulis nostre fidei que latuerunt hactenus in hebraica veritate...»

6. *Encyclopaedia Judaica*, a propòsit de la paraula *Gott*; tom 7, col. 554-555.

les lletres que integren el mot. El més sorprenent és que aquesta anàlisi no resta limitada a les grafies hebraïques, sinó que s'estén així mateix als caràcters llatins equivalents. Podríem trobar-ne la raó en la doctrina insinuada per n'Arnau abans, a l'exordí, que la paraula de Déu ha estat comunicada als seus elegits en les tres llengües: hebrea, grega i llatina, que són —diu— les més generals de totes. N'Arnau té ben present que pels seus contemporanis la Bíblia existeix en tot o en part en el text original hebraic, i a més en la versió grega anomenada *dels setanta* i en la versió llatina de Sant Jeroni, a les quals l'Església reconeix caràcter canònic. Però com que les lletres de l'alfabet grec manquen de vigència a Occident, tant entre els jueus com entre els cristians, n'Arnau omet de considerar-les.

L'assumpte cabdal de l'*Al·locució* consisteix, doncs, com ho anuncia el seu títol, a recer-car el significat diví tancat en les quatre lletres del *tetragràmmaton*, bé se l'expressi en els seus signes hebraïcs: yod (י), he (ה), vau (ו), he (ה); bé se'l transcrigui en els caràcters llatins equivalents: *i, h, v, h*. El mot hebraic fou revelat a l'Antic Testament i els jueus el consideren tan excel·lent que, en llur opinió, cap criatura és digna de pronunciar-lo; i així, quan, en llegir el text sagrat, topen amb ell, per respecte diuen un altre mot, per exemple *adonai*, que significa 'senyor'. Malgrat tot, el poble jueu no conegué sinó l'escorça sensible del nom, però ignorà la seva profunda significació, com ho dona a entendre amb bastant de transparència un text de la Llei mosaica. N'Arnau de Vilanova es deleix ara justament per saber aquesta significació.

Mes, de qui aprendre-la? De primer antuvi, n'Arnau de Vilanova sembla indecís en el camí a escollir: no sap si interrogar els rabins o els savis cristians. Però tot seguit reflexiona que als rabins és debades preguntar-los, ignorants com estan de les Escripures, talment que, si en veuen i n'ouen la lletra, no en comprenen el sentit, per enduriment de cor i obcecació de la ment. Ja Isaiàs anuncià que les profecies serien per al poble jueu com un llibre clos, i Daniel aclarí que, a causa de la seva impietat, aquest poble mai no les entendria. A més de la raó susdita, n'Arnau n'al·lega una segona, basada en la mena d'escriptura que Déu donà al poble jueu. L'hebreu manca gairebé de vocals, sense les quals cap mot no pot atènyer plenitud de significació; i aquesta imperfecció de la llengua implica una intel·ligència deficient dels textos divins. Per tal de remeiar aquella manca, els rabins afegeixen avui punts i accents, que presten a les lletres hebrees els sons vocals d'altres llengües; així mateix, si hom vol arribar a un franc desenvolupament de les varietats amagades a la Bíblia, cal que els textos hebraïcs siguin interpretats amb l'ajut d'altres pobles. La mentalitat jueva es debat ara en les tenebres; per això, als còdexs hebreus de l'Esriptura manquen les rúbriques, i els títols dels salms i dels altres llibres hi apareixen en negre, talment un sol en eclipsi, com ho profetitzaren Jeremies i Amós. Àdhuc els analfabets saben que l'Antic Testament s'ha tornat intel·ligible per als jueus, i ells mateixos no refusen de confessar llur pròpia ignorància.

Caldrà, doncs, preguntar als fidels, als qui Crist donà la llum per entendre les Escripures; per això, en els llibres sagrats dels cristians, els títols resplendeixen en vermell.

En ells són guardades, com en un sepulcre, les veritats de la salvació; i si els àngels no baixen a remoure la llosa que les tanca, ço és, si pels mèrits del Crist l'enteniment no és alliberat de la pesantor que la lletra del text representa, correríem el perill de seguir ignorant-les. El Crist, i només el Crist, obre i clou els secrets del text sagrat. I consta que ell obrí el sentit de les Escripures als seus fidels, quan els envià l'Esperit que ensenya tota la veritat i aclareix totes les seves paraules, tant de l'Antic com del Nou Testament. Isaïas va predir-lo amb claredat. Decidit a seguir aquest camí, n'Arnau oscil·la encara un instant entre els doctors grecs i els llatins. Repel·leix, però, la consulta als grecs per tres raons, que són: la dificultat de comunicar-hi, llur ignorància de la llengua hebrea i la desviació en què estan respecte de la fe catòlica. La llengua dels grecs els predisposa a la desviació. L'existència, en ella, de diverses vocals significa que el sentit de les Escripures els és obert; els grecs coneixen, efectivament, el Crist. Però, com que usen diftongs en abundor propendeixen a la cacofonia i, obligats a obrir la boca en excés, la veritat se'ls dissipa en sons superflus.

Resta l'Església llatina, que està en un terme mig, car en els articles de la seva fe no manca ni sobra res. Però n'Arnau diu —i em permeto recalcar-ho a la vostra atenció amb fins ulteriors— que no pogué trobar, en aquestes terres, cap llatí que li sabés donar raó del significat del *tetragràmmaton*, sobretot per desconeixement de la llengua hebrea. Sota l'impressió de soledat, recorregué al mestre diví amb la confiança d'obtenir la gràcia de la seva llum, recordant que, d'ençà que es dignà visitar-lo, l'assistí sempre en la recerca de les veritats ocultes, mentre abans ni les veritats trobades pels altres ni el propi esforç li satisfieien l'enteniment. En canvi, amb els raigs de la presència divina tot se li féu lluminós. L'oportunitat de l'apel·lació al diví mestratge és reforçada amb l'al·legació d'un text ben conegut de l'Escriptura: «Cerqueu, i trobareu; demaneu, i us serà donat; truqueu, i se us obrirà». N'Arnau es decidí, doncs, a cercar, a demanar i a trucar; i, oberta que li fou la porta, trobà el que cercava, i encara més.

Heus aquí la troballa de n'Arnau. Descobrí, de primer antuvi, que el *tetragràmmaton*, ja se l'escriguí amb lletres hebrees o en caràcters llatins, significa en rigor el misteri de la Trinitat, ço és, que en Déu hi ha un principi sens principi, que és aspirador, i un principi principiat, que semblantment aspira. Aquesta tesi cabdal de l'opuscle és justificada a continuació pel procediment, abans anunciat, de sotmetre a examen les lletres integrants del mot. En atenció a la major antiguitat de la llengua, n'Arnau comença la seva anàlisi per les lletres hebrees, tal com és costum d'escriure-les, ço és, de dreta a esquerra, sense punts i el més acostades possible; i procura endevinar llur significat a base de fixar-ne els tres següents atributs característics: la forma gràfica, el so fònic i l'ordre de dicció. Indicaré ara d'una manera sumària, per a no cansar-vos, el procés d'aquest raonament tan curiós de n'Arnau.

La lletra *yod* (י), inicial del *tetragràmmaton*, ve figurada per un punt amb una cua o prolongació cap baix; els hebrees li donen valor de vocal, jamaí de consonant, i en la dicció és la primera. D'on es desprèn el que segueix: per la figura, el punt és principi principiant i no

principiat; la seva prolongació al·ludeix el principiat que se n'origina. Pel so, significa que té valor per ell sol. En fi, l'ordre en la dicció enclou la raó de quelcom expressable en absolut, en tant que l'enteniment pot concebre'l. Però l'intel·ligible primer en absolut per a l'enteniment diví és ell mateix. En resum, la lletra *yod* significa, doncs, que en Déu hi ha un principi sens principi i principiant que sona per ell sol i és concebible en absolut per sí mateix.

D'una faisó anàloga interpreta n'Arnau les lletres restants. La *he* (ה) que segueix la *yod* i és, per tant, segona en la dicció, no és vocal ni consonant, sinó una senzilla aspiració. Presenta la figura d'un angle continu, de costats iguals, amb la particularitat que a l'extrem i per sota del costat superior hi ha una *yod*. Això vol dir, doncs, un acte d'aspiració procedent del principi representat per la *yod*; l'angle que uneix els dos costats iguals, significa que Déu aqueixa aspiració lliga en unitat coses també iguals.

Semblantment, la lletra *vau* (ו) significa, per la seva figura, un principi originat d'un altre principi. Ella és principi, perquè, sola o bé amb la *yod*, origina les altres lletres de l'alfabet hebreu; però aquest segon principi és originat, perquè es prolonga en una ratlla entera eixida del punt, com si la *yod* es doblés o amb dues *yod* tracéssim una sola ratlla en forma de banderí. Els jueus la pronuncien a voltes com a vocal, i a voltes com a consonant. En la dicció segueix el principi anterior, no en ordre de temps, sinó amb perfecta concomitància. De tot això n'Arnau conclou que en Déu, a més d'un principi sens principi, hi ha un principi principiat, que li és coetern i igual. La quarta lletra del *tetragràmmaton*, que és una altra *he*, significa que aqueix segon principi, representat per la *vau*, emet així mateix un acte d'aspiració igual al del primer principi.

A base d'una hermenèutica tan capriciosa, poc li costa a n'Arnau de veure reflectides en l'estructura del *tetragràmmaton* la unitat i la pluralitat divines. Si el primer principi posseeix la natura d'un ésser intel·ligent i savi, al segon li convé ésser eternament concebut pel primer. En Déu no hi ha, doncs, unitat d'essència, perquè el concipient i el concebut són idèntics; però hi ha alhora distinció, perquè la raó de l'un i de l'altre no coincideixen. La manca de coincidència no involucra cap escissió en Déu, del qual àdhuc la composició de substància i accident resta exclosa. En Déu res no és accidental, talment que la distinció del dos principis susdits es resol per via substantiva. D'on es deriva la conseqüència que en Déu hi ha, almenys, dos subjectes dins la unitat i indivisibilitat de la seva essència, que és tota en cadascú. L'enteniment humà, avesat a tractar amb les coses creades, en les quals la natura es comunica només en part i és participada per una pluralitat de subjectes distints i separats, com són ara tres homes o tres grans de mill, topa amb dificultats per capir el misteri diví. Però si, en voler considerar l'ésser infinit espolem de la nostra ment la pols que hi deixen les coses materials, no repugnarem d'admetre que una essència simplicitatíssima i indivisible es comunicui íntegra a cadascun dels subjectes divins, com no repugnem d'admetre que l'ànima sigui tota en el cos i tota en qualsevulla de les seves parts. Sens minva de la unitat de Déu hi ha, doncs, pluralitat de subjectes divins.

L'anàlisi del *tetràgrammaton*, escrit amb caràcters llatins, porta als mateixos resultats. Les lletres són ara: *i*, *h*, *v*, *h*; i s'escriuen d'esquerra a dreta, al revés de l'hebreu, per a significar que, així com el poble jueu començà bé i acabà malament, els pobles grec i llatí es convertiren de la idolatria a la fe veritable. Les diferències entre els signes hebraics i els llatins, que afecten a la figura i al so, corresponen al distant grau de coneixement del misteri trinitari que han tingut els pobles respectius. Per això, les lletres llatines el signifiquen d'una manera més explícita. Vegem-ho.

La *i* és, com la *yod*, la lletra més petita, que no s'origina de cap; però, sola o amb la *o*, les origina totes. La *a*, per exemple, té figura de triangle —així l'escrivien els medievals— format per tres *i*; i semblantment, les altres lletres. El primer caràcter llatí del *tetràgrammaton* significa, doncs, així mateix el principi no principiat. Noteu, però, la diferència que n'Arnau hi troba amb el signe hebreu equivalent. Aquest, en forma de punt i amb so sempre vocal, té un valor de mera insinuació; la nostra *i*, en canvi, és una ratlla sencera amb so alhora vocal i consonant. Això és interpretat en el sentit que els hebreus no conegueren la prolongació del primer principi, que s'estén fins originar-ne un segon, com tampoc no conegueren la unió de la natura divina amb la natura humana corporal, que és significada per la unió del so vocal amb el so mut o consonant. Ambdues veritats, en canvi, han estat revelades als llatins. Hom sap, en efecte, que els jueus rebutgen els dogmes cristians de la Trinitat i l'Encarnació; i aquesta diferència en les conviccions religioses ve significada, segons n'Arnau, per la diferència de les lletres respectives.

Així mateix, la lletra *h* coincideix amb la seva equivalent hebrea en significar una senzilla aspiració. Noteu, però, la diferència en la figura: la *h* sembla una mitja forca, amb una sola punxa, en la qual el pal baixa perpendicular fins a tocar l'arc en la seva extremitat superior. Vegeu ara la interpretació de n'Arnau. L'Esperit Sant convé amb Déu doblement: en quant personifica el seu amor, i perquè en comparteix la natura. Aquesta doble conveniència fou insinuada als hebreus en la lletra *he*, que té la figura d'un angle continu i clos; això vol dir que només conegueren la natura divina comuna. Els llatins, en canvi, han conegut la distinció dels subjectes divins i la unió de la natura divina amb la part superior de la natura humana, que és significada pel contacte del pal amb la corba de la forca. A la natura humana se la representa encorbada i en arc de cercle per varies raons: primerament, per a significar la infecció del pecat original, contagiada pels primers pares a tot el gènere humà; en segon lloc, per a simbolitzar el cicle de la generació natural, que es compleix així: del semen i la sang es fa el cos, del cos l'excrement, d'aquest la humitat que prepara la vegetació, de la humitat surt la planta, de la planta el fruit, del fruit l'aliment, de l'aliment el suc, la sang, etc., fins a cloure el cercle. Semblantment, la vida humana comença impotent en l'infant i torna a la impotència en el vell; i, quant a l'esperit, comença mancada de discreció i abocada al sensible per caure novament, durant la vellesa, en al·lucinacions i fantasies.

Finalment, la lletra *v*, que s'origina de dues *i* enganxades per baix, significa, com la *vau* hebrea, el principi principiat. En difereix, però, per la figura; així, en la *vau* els dos traços no són divergents, sinó que es continuen en una sola ratlla. Això vol dir, segons n'Arnau, que els jueus no saben discernir els dos principis, i els llatins sí. Pels jueus que visqueren en els temps de la Llei Antiga, el discerniment ni tan sols era possible, car el Fill existia llavors en el si del Pare i romania encara ocult; però, a l'adveniment de la llei nova, es manifestà en carn humana. No és d'estranyar, doncs, que tots aquells, hebreus o llatins que arribaren a hebre notícia del Fill de Déu, acabessin per confessar el misteri de l'Encarnació. Deixant de banda, però, aquest segon misteri, interessa a n'Arnau de Vilanova de concloure que també el *tetragràmmaton*, escrit en lletres llatines, amaga una significació espiritual, que és precisament la Trinitat divina.

Amb mostrar als jueus aquest sentit ocult per tal d'atreure'ls a la fe del Crist, no queda esgotat l'assumpte de l'*Al·locució sobre el Tetragràmmaton*, a la qual n'Arnau afegeix una segona part, ja anunciada en el títol, ço és, la declaració de la Trinitat mateixa. L'autor abandona ara, no del tot, els procediments d'interpretació de les lletres i els complementa amb una exposició doctrinal de caire teològic. N'Arnau es produeix aquí dins la tradició de la literatura eclesiàstica llatina, i amb això l'escrit guanya en claredat i en solidesa, però perd originalitat. Per tal motiu, farem d'aquesta part un resum més breu. Primerament, la relació entre els dos principis significats per les lletres principals del *tetragràmmaton*, que designarem com principi sens principi i principi principiat, és concretada en una relació de pare a fill. Per a demostrar-ho, n'Arnau recorre al sentit equívoc del mot *concepció* —concepció natural, concepció mental. Del segon principi ha dit abans que és concebut pel primer i li és semblant, per posseir idèntica natura. Veus aquí, cabalment, les característiques de la generació animal, en la qual l'engendrant concep i l'engendrat és concebut per ell a semblança seva. Entre els dos principis divins, l'un concipient i l'altre concebut, existeix, doncs, una relació de generació, no animal, sinó espiritual, en la qual cal adjudicar al primer la condició de Pare i al segon la condició de Fill. N'Arnau exclou d'aquell la condició materna perquè, als seus ulls de metge i fisiòleg, la maternitat és una mena de generació imperfecta i passiva, mentre la paternitat és generació activa i perfecta i l'única, per tant, que pot convenir a Déu.

Resta l'acte d'aspiració, significat en el *tetragràmmaton* per la lletra aspirada que, repetint-se, segueix a cadascuna de les altres dues lletres. Aquest element comú i idèntic representa la inclinació recíproca de Pare i Fill, que, per tractar-se d'un procés entre subjectes incorporis, no pot consistir en un moviment material de translació d'un lloc a un altre, sinó en un acte de tendència mútua. I, com que la facultat de tendir espiritualment és la voluntat i l'acte de la voluntat és l'amor, la recíproca aspiració de les dues primeres persones divines revesteix la naturalesa d'un acte d'amor, que en Déu no és mai un accident, sinó una tercera persona, ço és, l'Esperit Sant.

A aquest raonament de la Trinitat, d'ascendència francament augustiniana, el segueixen altres dos del mateix encuny, oi més unes comparances dins del gust de l'època. De primer, n'Arnau proposa l'argument psicològic tan conegut què en l'ésser espiritual de Déu les dues facultats d'entendre i voler, que no estan mai en potència, ans bé actuen sempre, requereixen dos termes correlatius de llur respectiva acció, a saber; un infinitament intel·ligible, que és el Verb, i un infinitament amable, que és el Paraclet. L'altre argument es basa en la unitat de Déu, que no és tampoc una propietat ociosa, sinó acció eternament unificadora. I, per tal que aquesta acció es realitzi, cal que, a més del subjecte que uneix, hi hagi una pluralitat unificable, ço és, almenys altres dues coses per a unir. Les comparances no basten a declarar la Trinitat, però la fan més entenedora amb exemples de coses sensibles en les quals tres són u i u són tres. N'Arnau posa dues comparances. La segona, treta d'un autor a qui anomena *el beat Silvestre*,⁷ és la d'un mocador plegat en tres plecs; n'Arnau es limita a insinuar-la, sens insistir-hi per raó de la seva impropietat, ja que el mocador no és tot en cada plec. En canvi, la primera, que és la del triangle, la troba molt pròpia, perquè la superfície triangular és entera en el triangle i entera en cascun dels angles, els quals només es distingeixen entre ells per llur relació recíproca. El símbol fóra perfecte, si el triangle fos indivisible; aleshores, entre els tres costats es produiria la identitat. N'Arnau s'entusiasma amb aquesta comparança, perquè la creu donada pel mateix Déu; així, en la Bíblia hom diu del Crist, o sigui de la segona persona de la Trinitat feta Home, que fou erigit en *cap d'angle*. La frase s'omple de sentit, si considerem la Trinitat com un triangle, en què cada persona és un dels caps. Ho corrobora més explícitament, a juí de n'Arnau, el verset famós de l'Apocalipsi: *Ego sum α et ω* , és a dir, jo só la primera i la darrera lletra de l'alfabet. L'expressió manca de sentit propi, perquè Déu no és cap lletra. Però, com que els mots divins són dits amb intenció, cal cercar en els dos signes alfabètics susdits alguna veritat oculta. Aquesta veritat és significada en la forma d'ambdues lletres, que en la α és la d'un triangle, i en la ω la d'un cercle. N'Arnau reincideix aquí en el seu mètode preferit d'estudi gràfic de les lletres. He advertit abans que a l'edat mitjana hom escriví sovint la α en forma de triangle, i ara afegiré que n'Arnau confon el signe de la ω amb el de la o , ja sigui per imperfecte coneixement de l'alfabet grec o per atènyer-se a alguna pràctica, llavors vigent, en aquest sentit. L'associació del triangle i del cercle en un mateix significat dóna l'expressió més perfecta del misteri diví, que hom pugui desitjar; car, mentre el cercle simbolitza a meravella la unitat d'essència, el triangle representa inequívocament la trinitat de persones.

A punt de cloure l'*Al·locució sobre el Tetràgrammaton*, n'Arnau justifica la propietat de la seva declaració del dogma trinitari, de la qual reivindica la paternitat. «Ignoro», diu, «si

7. Versemblantment sant Silvestre, papa en els anys 314 al 335, el qual escriví de la Trinitat contra els jueus. Migne dóna les seves obres per perdudes, a excepció de petits fragments (vegeu *Patrologia Latina*, tom 8, col. 795-848).

algú ha escrit exposicions dels signes com les que jo acabo de proposar».⁸ «Però», afegeix, «sé que m'han estat inspirades per Déu».⁹ I apuntala a l'instant una afirmació tan agosarada amb la tesi que tota exposició dels textos sagrats que no contrariï els bons costums ni la fe, és divina. D'aquesta tesi, n'Arnau assaja una demostració en regla. Quant a l'exposició mateixa —diu—, el seu fi pròxim, que és la instrucció dels homes en les veritats que els perfeccionen, en mostra l'origen diví, perquè així es compleix la intenció de Déu en dictar l'Escriptura. Quant a l'exponent, que és la raó humana creada, la troballa d'alguns sentits ocults en els textos sagrats esdevé amb el concurs i l'aprovació de Déu, que en sap molts més. Aquests altres sentits de l'Escriptura aniran descobrint-se en la successió dels temps. N'hi ha que encara jauen en la lletra morta del seu text i no granaran fins a la darrera persecució dels fidels. N'Arnau present la proximitat de la fi del món i en profetitza l'adveniment per a l'immediat segle catorzè, en què els tres reis dels gentils, ço és, totes les gents de les tres parts del món es convertiran a la fe del Crist per la força dels miracles i la paraula dels Frares Predicadors.

A tall d'epíleg, n'Arnau es pregunta darrerament per què el *tetragràmmaton* no fou donat als llatins, sinó solament als hebreus. I troba l'explicació del fet en les diferències de mentalitat entre els dos pobles. Als jueus els satisfan els signes verbals i les coses sensibles i, per això, Déu els revelà el seu nom en el *tetragràmmaton*; però, pel vel que els cobreix l'enteniement, no saben descobrir les veritats que hi són amagades. En canvi, des que el Crist baixà a esquinçar el vel del Temple, les veritats de salvació restaren patents. Als llatins, doncs, els signes no els fan cap falta; al revés dels jueus, han conegut les veritats revelades abans que llurs signes. Per ells no hi ha dificultat a declarar els misteris de la Trinitat i de l'Encarnació, que són significats pel *tetragràmmaton*. En lloc d'aquest, Déu els ha donat altres dos signes més explícits, com són els noms de Jesús i Crist, usats ambdós en els còdexs bíblics en llatí per a designar el Fill de Déu sota les significacions de Salvador i Ungit, respectivament. N'Arnau, una vegada més, recau en el mètode d'anàlisi de lletres emprat ja amb el *tetragràmmaton*, per a demostrar la identitat de significació dels noms susdits o, més exactament, de llurs sigles —יֵשׁוּעַ i ΧΡΙΣΤΟΣ—, molt divulgades a l'edat mitjana. Emparat en un plantejament tant capriciós, n'Arnau comença per establir que els dos grups de signes consten, cadascun, de tres lletres i una ratlla o vírgula que cobreix el mot per damunt, i es llença després a escorcollar les excel·lències que «el gramàtic etern» —és frase del mateix Arnau— hi ha dipositat. No em veig amb cor de reproduir les especulacions sobre els elements d'aquelles dues sigles, dels quals n'Arnau esbrina al detall la significació per raó de llur nombre, així com de la figura, lloc i ordre respectius. Apropiant-me una frase de cap a la fi del text, diré que «renuncio ara a prosseguir per temor a la prolixitat».

8. «Utrum autem predictae signorum expositiones ab aliquo scripte sint, ignoro...»

9. «...sed pro constanti scio quod a Deo sunt...»

Els escripturistes d'avui acolliran de segur amb un somriure, entre irònic i benèvol, els jocs malabars de n'Arnau amb les lletres i els noms de la Bíblia. No em pertoca a mi de discutir la valor teològica i l'eficàcia apologètica de les demostracions que us he exposat. Però assajaré, a tall de colofó, d'insinuar-ne l'abast històric amb l'intent d'aportar alguna clariïa a l'enigma de la teologia arnaldiana. Concretament, quant a l'*Al·locució sobre el Tetragràmmaton*, la necessitat d'aquest assaig s'imposa per la pretesa originalitat de l'autor, que per dues vegades recalca que no s'ha inspirat en cap model: l'una al principi, quan, a punt d'emprendre l'anàlisi gramatical del *tetragràmmaton*, afirma que entre els llatins ha cercat debades qui li'n mostrés la significació;¹⁰ l'altra més endavant, quan, finida ja la declaració de la Trinitat, diu ignorar si algú abans d'ell ha exposat les significacions dels noms de l'Escliptura, de les quals només sap que Déu les hi ha inspirat.¹¹ Confesso que la lectura d'aquests dos passatges em sobtà de valent, perquè destruïa en mi el prejudici que n'Arnau es limitava en l'*Al·locució* a divulgar, o tot al més a desenvolupar, temes i procediments d'apologètica antijudaica apresos a l'escola i en els escrits de fra Ramon Martí; els petits fragments publicats pel professor Finke, que jo havia llegit anys endarrere, sobretot el tros en què n'Arnau es compara al seu mestre com l'espigolaire al segador, m'havien suggerit aquell prejudici. Àdhuc, amb l'afany de justificar-lo, i quan encara no coneixia el text sencer de l'*Al·locució* en les còpies del manuscrit vaticà¹² que guarda la nostra Biblioteca de Catalunya i he llegit últimament —ajudat, en els llocs difícils, pel meu estimat company senyor Pere Bohigas—, vaig fullejar el *Pugio Fidei*¹³ amb l'esperança de trobar-hi l'immediat antecedent de l'*Al·locució sobre el Tetragràmmaton*. I bé: el *coteig* de les dues obres no confirmà la meua esperança. Certament, la declaració del misteri de la Trinitat per raons i signes evidents, que constitueix la segona part de l'*Al·locució*, ofereix moltes semblances amb la *Explanatio Symboli Apostolorum*,¹⁴ l'obra apologètica joveçana de fra Ramon Martí, i així mateix amb la part primera del *Pugio Fidei*, on aquest desenvolupa l'apologètica racional o filosòfica segons el nou estil introduït pel seu germà d'orde Tomàs d'Aquí, del qual copia literalment alguns passatges.¹⁵ Ja he advertit abans que tota aquesta part de l'*Al·locució sobre el Tetragràmmaton* encaixa perfectament dins la tradició de la literatura teològica llatina. No així la recerca de la significació del *tetragràmmaton*, assumpte de la part primera i principal de l'es-

10. «Latinorum tamen in partibus istis neminem invenire potui qui me introduceret ad significationem predicti nominis, maxime cum elementa hebraica non cognoscant...»

11. Vegeu les notes 8 i 9.

12. És el manuscrit llatí 3824; l'*Al·locució sobre el Tetragràmmaton* hi ocupa els folis 13 a 28.

13. Edició de Leipzig, 1687.

14. Edició pel P. JOSEP M. MARCH, S. J., a l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, Barcelona, 1908, pàg. 450-496.

15. Vegeu l'obra de TOMÀS i JOAQUIM CARRERAS I ARTAU, *Historia de la filosofia espanyola: Filosofia cristiana de los siglos XIII al XV*, tom I, Madrid, 1939, pàg. 162-166.

crit arnaldia, a la qual és debades cercar-li un antecedent en les parts segona i tercera del *Pugio Fidei*, ni tan sols en el capítol II de la Part II i la Distinció III, on fra Ramon Martí prova el caràcter messiànic del Crist per l'aplicació del *tetragràmmaton*, que és un nom exclusivament diví. El *coteig* d'aquestes dues parts, les més originals, del *Pugio* amb l'opuscle de n'Arnau, suggereix més aviat una conclusió contrària, perquè acusa en forma detonant les profundes diferències de mentalitat entre els dos pensadors. Fra Ramon Martí és el representat per excel·lència d'una apologètica positiva, basada en un coneixement extensíssim i de primera mà, no sols de la Bíblia, sinó àdhuc dels llibres talmúdics i rabínics; així, cada capítol seu resulta un empedrat de textos, amb els quals vol convèncer als jueus de la seva tesi cabdal, ço és, que la veritat de la fe cristiana es demostra molt més clarament i a la perfecció pels llibres hebraics que pel Nou Testament. El treball d'exegesi hi és a estones nul, i altres es limita a subratllar el sentit natural dels passatges al·legats, rarament el simbòlic, d'acord amb els intèrprets jueus o amb els comentaristes cristians. Presa en conjunt, l'obra de fra Ramon Martí dona una impressió de gravetat i solidesa que contrasta amb l'especulació fantasiosa i ardida de n'Arnau. Aquest, en canvi, s'evadeix de l'exegesi bíblica usual i de la literatura escripturística i teològica, i a benefici d'una pretesa inspiració, es llença sense fre a la busca de veritats amagades i sentits ocults sota la lletra dels textos sagrats.

Sembla, doncs, que les especulacions gramaticals de l'*Al·locució sobre el Tetragràmmaton* manquen, com el seu autor diu i ho repeteix, d'antecedent conegut, almenys en l'ambient cristià. Poso aquest afegitó per anticipar-vos que els antecedents realment existeixen, malgrat que n'Arnau s'entesti a negar-ho; però cal cercar-los dins de la literatura jueva. Filó l'Alexandrí fou, tal volta, el primer entre els rabins que, en el segle I de la nostra era, introduí en l'exegesi bíblica el gust de l'especulació sobre els noms. Hom assigna al procediment un origen oriental. El *Sefer Yezirah* (*Llibre de la creació*), una obra teològica i cosmològica composta en els medis jueus de Babilònia durant el segle II, atribueix poder miracler a les lletres del nom sagrat de Déu, per les quals explica la creació del món.¹⁶ La idea de la força taumatúrgica de certes lletres, juntament amb la de llur valor criptogràfic a endevinar per procediments numèrics (guematria), fou acollida i amplament desenvolupada en els escrits talmúdics i en la literatura rabínica de l'edat mitjana; Abraham ben Esra, Jehudà Haleví i Maimònides, per no citar sinó alguns caps de brot del judaisme medieval, practicaren especulacions gramaticals dels tipus esmentats.¹⁷ Però per topiar amb l'autèntic precedent de l'especulació sobre el sentit ocult dels noms a base de la mera anàlisi de les lletres segons la manera de n'Arnau, cal arribar a un moviment cultural específicament jueu que he tingut bona cura de no anomenar fins ara: em refereixo a la Càbala. La Càbala és el corrent místic

16. *The Jewish Encyclopedia*, tom XII, pàg. 602 i s.

17. *Encyclopaedia Judaica*, a propòsit de la paraula *Guematria*, tom 7, col. 170-179; i de la paraula *Gott*, tom 7, col. 580-581.

del judaisme medieval, el qual es caracteritza per l'admissió d'una doctrina esotèrica, ço és, sols coneguda dels iniciats, si bé per raons d'ortodòxia els seus partidaris la fonamenten en la lletra mateixa de l'Escriptura. D'aquest esoterisme, la significació oculta dels noms i àdhuc de les lletres del text sagrat n'és una peça. En el cos doctrinal de la Càbala ha influït, i no poc, el *Sefer Yezirah*, un dels llibres preferits pels cabalistes, que hi han escrit nombre de comentaris; són famosos els atribuïts al rabí de Girona Mose bar Nahman, que la crítica contemporània discerneix a algun dels seus deixebles.¹⁸

La Càbala nasqué en els conventícoles jueus de Provença i Languedoc al llarg del segle XII, amb tanta d'empenta, que de bell començament s'infiltrà en els medis cristians i contribuï a originar les sectes dels càtars, albigesos i altres. Subratllo el fet, perquè al sud de França i contra aqueixes heretgies el noble castellà Domingo de Guzmán fundà, a les primeries del segle XIII, l'Orde de Predicadors, el qual des de l'origen s'enfrontà de retop amb certs corrents culturals jueus. La Càbala es contagià de Provença a Catalunya i atenyé aquí el seu màxim esplendor, que durà tot el segle XIII. Entre 1200 i 1260, el seu centre més actiu radicà a Girona, on florí una rica literatura cabalística per obra d'una plèiade de brillants escriptors. La personalitat més vigorosa del grup gironí fou Mose bar Nahman, més conegut pel nom vulgar de Bonastruc de Porta, amb qui el moviment triomfà sobre els corrents tradicionals a la Sinagoga i adquirí relleu universal.¹⁹ L'abrivada del cabalisme a Catalunya provocà la reacció immediata dels Frares Predicadors, els quals reptaren a Mose bar Nahman a controvèrsia pública i provocaren la famosa *disputa de Barcelona* entre ell i el convers fra Pau Cristià a presència del Conqueridor. Més que la disputa, la persecució subsegüent acabà amb el cabalisme gironí; Mose bar Nahman hagué d'expatriar-se per por dels dominics malgrat la protecció del rei, de l'enteresa del qual els historiadors jueus fan grans elogis, i se n'anà a Terra Santa. A la segona meitat del segle, el moviment cabalístic refluí a la nostra ciutat per l'impuls del millor deixeble de Mose bar Nahman, el barceloní Salomó ben Adret, qui en 1280 fou designat rabí oficial de la sinagoga de Barcelona, amb autoritat sobre tota la Península.²⁰ La seva reputació, però, s'estengué arreu del món jueu, en termes que, com diu Graetz, «...de tots els països, de França i d'Alemanya, de Bohèmia i d'Itàlia, àdhuc de Palestina i del nord d'Àfrica, li eren adreçades consultes religioses...».²¹ La rèplica del cabalisme barceloní per part dels dominics del convent de Santa Caterina degué ésser —podem afirmar-ho amb plena versemblança— la fundació del *studium hebraicum* i el mestratge de fra Ramon Martí, els quals m'he referit en començar.

18. Sobre la càbala, vegeu l'article corresponent a *Encyclopaedia Judaica*, tom 9, col. 630 i s.

19. *Ibid.*, col. 651-652.

20. *Encyclopaedia Judaica*, tom 1, col. 907-911. Encara que els seus escrits no siguin cabalístics, Salomó ben Adret transmeté la doctrina de la càbala per via d'ensenyament oral.

21. GRAETZ, *Histoire des Juifs*, trad. franc., tom IV, París, 1893, pàg. 213.

Dins del misticisme judaic, en aquesta mateixa segona meitat del segle aparegué un corrent extremós que prengué el nom de *càbala profètica* i aspirava a un coneixement superior al de la càbala vulgar per mitjà de l'èxtasi i el do de profecia.²² Per tal de fer-se'n dignes, els seus adherents menaven una vida ascètica de preparació; però la visió extàtica era cercada partint de l'especulació sobre els noms divins o sobre les lletres integrants d'aquests noms. Encara que la càbala profètica tingué els seus orígens —sembla— a Alemanya, trobà el seu màxim representant en un jueu rodamón i estrofolari, nat el 1240 a Saragossa, que fou Abraham ben Samuel Abulafia. Després d'una primera instrucció paterna a Navarra i d'un fantàstic viatge a Palestina a l'edat de vint anys, als trenta tornà a la Península aureolat amb els prestigi de profunds estudis bíblics i talmúdics cursats a l'entretant a Itàlia. En 1271, trobant-se a Barcelona lliurat a la meditació del *Sefer Yezirah*, rebé una il·luminació divina en ocasió de la qual li fou conferit el do de profecia. Des d'aleshores, Abulafia menà una vida de visionari i de profeta. En 1279, a Patras (Grècia), donà a conèixer un llibre profètic, primer d'una sèrie del mateix estil fins a vint-i-dos. A l'any següent, acomplí la més excèntrica de les seves gestes: obedient a una veu interior, marxà a Roma per tal de dialogar personalment amb el papa Nicolau III i, en converses directes, convèncer-lo de la veritat del judaisme amb l'esperança de provocar la seva conversió i, amb ella, la de la cristiandat en massa. Nicolau III no el volgué rebre; assabentat de la follia, manà que fos cremat. Mort el papa sobtadament d'un atac de feridura, Abulafia salvà la pell i, després d'un mes de presó en el convent dels menorets, recobrà la llibertat i se n'anà a Sicília. Allí es presentà als seus, ja no com un profeta, sinó com el Messies mateix, i profetitzà la fi de la Diàspora per a l'any 1290. Durant aquesta etapa siciliana, mentre era a Messina en 1285, compongué el llibre titulat *Or ha-Sechel (Llum de la intel·ligència)*, per a desxifrar els misteris significats pel *tetra-gràmmaton* per mitjà d'una especulació sobre les seves lletres; del qual llibre, romàs inèdit, només he pogut recollir escasses notícies a través de bibliògrafs i historiadors.²³ Degué ésser, però, en aquesta obra on Abulafia llençà, a tall de concessió als cristians i com esquer per atreure'ls a les creences jueves, la seva doctrina trinitària —que sovint li ha estat censurada pels seus correligionaris— car parlava de Déu Pare, del Fill de Déu, de l'Esperit Sant, i àdhuc de la Mare de Déu, sens arribar, però, a comprendre ni a exposar la rica trama dels processos vitals que en el si de l'essència divina engendren les tres Persones. Elements assenyats de les sinagogues sicilianes es malfiaren de les arrogàncies d'Abulafia i demanaren al rabí de Barcelona Salomó ben Adret antecedents del personatge. El rabí, en la seva lletra de

22. Sobre la càbala profètica i el seu més caracteritzat representant, Abulafia, vegeu: GRAETZ, obra i tom citats, pàg. 228-232; H. VOGELSTEIN i P. RIEDER, *Geschichte der Juden in Rom*, tom 1, Berlín, 1896, pàg. 247-250; *The Jewish Encyclopedia*, 1, pàg. 141-142, i *Encyclopaedia Judaica*, tom 1, col. 637-641.

23. M. STEINSCHNEIDER, *Die hebräischen Handschriften der K. Hof- und Staatsbibliothek in München*, Munic, 1895, núm. 28 i altres.

resposta a la comunitat jueva de Palerm, posà als sicilians en guàrdia contra Abulafia, a qui titllà de «savi a mitges i home perillós i malèvol». L'al·ludit repel·lí l'atac de Salomó i al·legà, entre altres coses, que mentre els jueus restaven sords a les seves profecies, els cristians hi creien. Perdem el rastre d'Abulafia en 1291, un any abans que n'Arnau de Vilanova escrivís en terres de França l'*Al·locució sobre el Tetragràmmaton*.

No cediré ara a la temptació, massa fàcil, d'incloure n'Arnau de Vilanova entre els cristians influenciats per Abraham ben Samuel Abulafia ni d'aventurar que l'*Al·locució sobre el Tetragràmmaton* és un calc del *Or ha-Sechel*; no coneixent aquest segon text, em manca base per a l'afirmació. Però des d'ara caldrà posar en quarantena la dita de n'Arnau que la seva especulació sobre el *tetragràmmaton*, per tal d'endevinar-hi el misteri de la Trinitat, manca en absolut d'antecedent, i l'altra dita que res no ha après dels doctors jueus. Deixada aquesta qüestió al marge, i a tall de conclusió, m'interessa ara establir un fet de major abast, i és el paral·lelisme notori entre Abraham ben Samuel Abulafia i n'Arnau de Vilanova, no sols en el tema concret que ha motivat aquest estudi, sinó quant a llur personalitat en general. Si em fos lícit emprar una metàfora de cinema, gosaria dir que n'Arnau ve a ésser un *double* de l'Abulafia; així mateix fantasiós i excèntric, visionari i profeta, hom no sap si al·lucinat o embaucador o, potser, una mica de cada cosa, agitador dels esperits, rebel a la jerarquia, arborat d'afany de proselitisme. Per la resta, la infiltració de la Càbala i del profetisme jueus en la cultura cristiana, que m'ha estat suggerida en el curs de la present recerca, pot ésser acceptada, si no com un fet demostrat, almenys com una eficaç hipòtesi de treball, que obre amples perspectives per a la interpretació del cas de n'Arnau, i àdhuc de moltes tendències extraviades del pensament religiós català de la catorzena centúria. Precisar en quina mesura aquesta suposada influència cabalística es combina en n'Arnau amb l'altra gran influència, ja coneguda, que rebé de la branca extrema dels franciscans —*espirituals*—, i encara més del visionari i profeta calabrès Joaquim de Flore, ja sigui anticipant-la o bé afegint-se-li i reforçant-la, és un problema que pel seu abast depassa el marc d'aquest estudi.

He arribat al terme del meu camí. He assajat, en compliment de l'encàrrec rebut, delitar-vos amb l'estampa d'un moment de plenitud en la vida espiritual de la nostra ciutat, que és alhora un episodi magnífic en la història de la cultura europea. Voldria, només, que la torpesa de la meva expressió no hagués estat prou a afeblir-ne la seva resplendor als vostres ulls.